

ULTIMA ESPERANZA BOOKS

Mats Lundman
Margaretha Schön

Historier från

PATAGONIEN

På resa med Magellan, Chatwin och Che...

ISBN: 978-91-981506-0-5
© Mats Lundman & Margaretha Schön
Stockholm 2014
Utgivare: Ultima Esperanza Books
www.ultimaesperanzabooks.se

De små bilderna på omslagets framsida föreställer fr v; Magellan, män ur onafolket (Eldslandet), prinsessan Diana, en magellanpingvin, Lady Florence Dixie, Che Guevara (som väggmålning)

Foto: M Gusinde, Parzi, författarna

Innehåll:

Förord	7
Den förste europén och den siste fuegianen	9
Resa med Magellan	43
Den olycklige kolonisatören	69
De svenska upptäckarna	87
Patagonierna	111
De laglösa	139
Lilla spåret	161
Polisen från Malmö	174
Petroleumlandet	197
Afternoon tea	213
Havsdjurens rike	231
De tre vid Rio Negro	249
Dinosaurier och vattenkraft	269
Revolutionärerna	284
<i>5 x Patagonien</i>	299
<i>Källor och inspiration</i>	299
<i>Att resa i Patagonien</i>	301
<i>Kartor</i>	302-303

Patagonien är ett land långt bort i världen. Det är stort. Det är ödsligt. Det har varit motsträvt mot erövrare och koloniserades och moderniserades sent. Många har försökt. En del har gått under. Några har blivit kvar. Men inte de som bodde där från början och kom redan för tiotusen år sedan. På en miljon kvadratkilometer – drygt två gånger Sverige – bor två miljoner människor. Nästan alla har rötterna någon annanstans.

Kommer man till en mack ska man tanka

Vad är det egentligen med det här landskapet? Vi kör på en högplata efter att riksvägen lämnat kusten. Det är slätt, det är gräs och små buskar. I fjärran skymtar låga bergssidor med tillplattade toppar. Vår Hillux 4x4 rullar på i tillåtna hundra. Dieseln mullrar tryggt. Vägen är slät. Det är långt mellan mötena. Man hinner tänka mycket. Så vad är det då med landskapet? Kan det vara att det såg ut exakt likadant för tjugotusen år sedan? Och om tjugotusen till kommer det också att se likadant ut? Ett millennium eller två av minimal mänsklig aktivitet sätter inga bestående spår. Det är något evigt över det. En urtyp. Färgerna också. Gult, grönt, brunt, allt med en näve grått inblandat. Grått. Svart. Buskarna ser svarta ut. Allt nedtonat till en harmoni strax ovanför nollpunkten. Lugnet sprider sej. Vi bromsar in och försöker fotografera en struts vid vägkanten men den vänder förnärmat ryggen till. Stannar i Esperanza. En vägkorsning, en mack, en enkel restaurang, ett ännu enklare hotell och en polisstation. Kommer man till en mack i Patagonien så ska man tanka, sa Adrian allvarligt när han hyrde ut sin Hillux till oss. Vi tankar och dricker cortado ur frigolitmuggar. Plötsligt mörknar himlen och när vi kör vidare kommer ett häftigt regn.

Längs vägarna hittar vi fjorton historier som vi gärna delar med oss av – om Eldslandet och Magellan, valar och kondorer, The Old Patagonial Express, Butch & Sundance, polis Oscar från Malmö, Che Guevara, Lady Di och mycket annat.

Januari 2014

Mats Lundman

Margaretha Schön

Den förste europén och den siste fuegianen

Det regnar inte. Men luften är ändå full av små vattendroppar. Det vanligaste sommarvädret här i Ushuaia på Eldslandets sydkust är regn och stadig västvind. Det luktar starkt av kelp från redan och invid husen, av vilka många har fasader i korrugerad plåt, lyser röda och blekgula lupiner upp små trädgårdar. Guvernörspalatset i trä med ett anslående toppigt tak vakar över stan. På den trånga huvudgatan San Martín är trafiken livlig. Det är fredagskväll och fullt på restaurangerna. Lamm och kungskrabba står först på menyn.

Det är tre och en halv timmes flygresor från Buenos Aires till Tierra del Fuego, Eldslandet. Ushuaia är huvudstad i provinsen, faktiskt världens sydligaste stad, stor som Norrtälje och anlagd på den branta sluttningen mot Beaglekanalen. För hundra år sen fanns fortfarande de ursprungliga eldsländarna här, cirka 7 000 indianer uppdelade på fyra olika folk med helt olika språk. Här vid Beaglekanalen och på öarna levde yahganfolket i sina kanoter. De fiskade och var nomader, nästan nakna. Eftersom det var svårt att göra upp ny eld bar dom den med sej i små krukor eller korgar. Det var detta som världsomsegglaren Magellan och hans män såg när de kom hit 1520, glödande, flammande små prickar, och så döpte de landet till Eldslandet.

Yahganfolket finns inte mer. Istället för kanoter ligger kryss-

**Ovan t.v: Tierra del Fuego möter med mörka vatten
och blånande bergskedjor.**

**Nedan t.v: Estancia Harberton vid en vik av Beagle-
kanalen var den första farmen på Eldslandet.**

ningsfartyg vid den långa hamnpiren. De tar turister på tiodagarsturer till Antarktis. Plats i en innerhytt kan gå på 38 000. På andra sidan vattnet tornar fjällen på Navarinoön brant uppåt med snö på topparna. Där ligger Chile.

Nästa morgon överraskar med sol och löften om sexton grader. Vi hyr en gammal Cheva från Budget på Calle Godoy i en brant sluttning ner mot hamnen i Ushuaia. Tjugo fria mil, det bör räcka precis. Vi ska besöka Harberton, den första estancian på Eldslandet. Vi kör några mil på huvudvägen, nationella väg nummer tre, för övrigt den enda större som leder till och från Eldslandets huvudstad. Spetsiga fjäll vakar över oss, den eviga snön gnistrar och längs sluttningarna klättrar täta skogar av sydbok, Nothofagus. Vi hittar avtagsvägen där en skylt berättar att Harberton är fyrtiofem kilometer bort. Vägen är *ripio*, det betyder att underlaget är grus eller småsten; inte *terra*, då är det bara en rensad fåra på den sandiga eller leriga marken. Den väg vi hamnat på är kurvig och framförallt gropig. Färden går genom

**Passagerarfartygen väntar på Antarktisturister.
Priserna för en tio till fjorton dagar lång kryssning
är skyhöga. På andra sidan sundet: Chile.**

snårig skog och ibland på broar över små men strida vattendrag. Vi ser inga människor, inga djur och nästan inga hus. Lövverket är mörkgrönt och i diken är det trängsel av gula blommor. Efter hand blir landskapet havsnära. Vägen dammar. Efter fyrtio minuter ser vi en gråblå flik av havet. Vi har Beaglekanalen till höger och vägen leder upp och ned över sandiga kullar med gult gräs. Här och där långa stängsel av tätt sammanfogade spjälor av grånat trä som leder bort över öppna fält. Trånga färffällor. Men fortfarande inga djur utom några gäss på fuktiga strandängar. Hannarna är svartvita och stora, nästan som tamgässen hemma, honorna är mindre och gråbruna

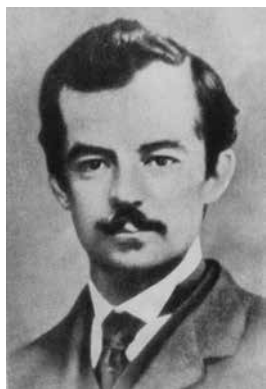
Harberton var den första estancia – gård – som byggdes av européer på Eldslandet. Det var 1886 som Thomas Bridges, en anglikansk missionär, fick marken av den argentinska staten och anlade en farm för att föda upp får.

Thomas Bridges föddes i England 1842 och växte upp som fosterbarn i en evangelistfamilj. Efter några skolår for han redan

som trettonåring med sin fosterfar till Falklandsöarna och där blev han frälst – av Sydatlanten.

Öarna hade sedan omkring hundra år varit bas för valfångare och säljägare från England, Holland, Frankrike och Spanien. Under andra hälften av 1800-talet hämtades får hit från Australien och herdar från Hebriderna eller andra utsatta engelska avkrokar. Men på den lilla Falklandsön Pebble Island hade anglikanerna fått ett fotfäste för planerad mission till Eldslandet femhundra kilometer västerut. Det första försöket föll inte väl ut. Missionären Allen Gardiner steg i land med några följeslagare och proviant för sex månader. Yahganindianerna som de mötte var inte särskilt gästvänliga utan stal av förråden och motade bort nykomlingarna. När inga nya förråd anlände från Falklandsöarna dukade Gardiner och hans män snart under på de ogästvänliga stränderna utan att ha frälst en själ.

Anglikanerna bytte då taktik. Välvilligt inställda yahganer fick följa med till öarna och leva i den anglikanska kolonin. Det var

**Thomas Bridges
i unga år**

nu som den unge Thomas Bridges först mötte människor från det folk vars tillvaro och språk skulle bli hans livsprojekt. Han lärde sej att tala med yahganer på deras eget språk. Efter det fick han följa med på missionsresorna till Eldslandet där de vita nykomlingarna nu fick ett vänligare mottagande när en av dem kunde tala med indianerna på deras eget tungomål.

1868 kallades Thomas tillbaka till England av samfundet som nu antagit namnet Sydamerikanska Missionssällskapet.

Hemma träffade han en ung flicka, Mary Ann Varder. Hon var från den lilla byn Harberton i Devon och efter bara fem veckors

Det var till en stillsam vik de anglikanska missionärerna kom under 1800-talets senare del.

Bilden från South America Missionary Magazine

bekantskap hade de gift sej. Mary Ann övergav nu hästarna och rosorna för ett liv vid världens ände. Hade hon ens en aning om vad som väntade?

Vid den tiden hade anglikanerna upprättat en mission i Ushuaia där det fanns en ankringsvänlig bukt. Det bestämdes att den språkbegåvade Thomas Bridges skulle förestå missionen.

Thomas och Mary Ann reste via Falkland och Pebble Island. Resan var svår, Mary Ann plågades av sjösjuka och när hon äntligen fick sätta foten på Eldslandets fasta mark förklarade hon att hon aldrig mer skulle gå ombord i en båt. Och så blev det – nästan. Tierra del Fuego skulle bli familjen Bridges nya hembygd. 1871 kom de till Ushuaia, som då bara var ett par stugor, men redan året därpå kunde sällskapet rapportera om trettiosex nydöpta män, kvinnor och barn.

Thomas Bridges var visserligen missionär men hans arbete kom aldrig att i första hand handla om att omvända sina grannar bland yahganfolket som levde med kanoter längs kanalen. Bridges botade sjuka och lärde dem att odla grönsaker.

Det finns arkeologiska fynd som visar att människor kom till Eldslandet för sjutusen år sedan då den senaste nedisningen på södra halvklotet gick mot sitt slut. Man tror att yahganfolket var bland de första. När skogar vuxit upp började de bygga kanoter och blev ett båtfolk. De hade anpassat sej optimalt till klimatet och livet vid vatten. De gick nakna eller nästan nakna med ett litet höftskynke och smorde in sej med sälfett som var ett mycket effektivare skydd mot regn och kyla än att gå i kläder som inte torkade på hela dagen. Huden däremot torkade snabbt i sol och vind och emellanåt värmdes de sej vid sina mobila eldar. De var brunhåriga, svartögda och kortväxta, männen omkring 155-160, kvinnorna tio centimeter kortare. Hållningen påverkades av att de alltid satt på huk - när de åt, när de var i kanoterna, när de inte gjorde något annat. Följden blev krokiga ben och en framåtlutande gång. "Short and ugly", skrev Darwin som var här 1833-34 och trodde att han hade fått se "den felande länken" mellan apa och människa. Men även om de var "korta och fula" så var de starka och muskulösa och kunde lätt besegra vita män i en brottningsmatch (vilket Darwins kapten FitzRoy förbjöd sina sjömän att ge sej in i - för att inte riskera att naturfolket skulle anse sej överlägset resenärerna från andra sidan haven).

De levde i grupper om några familjer som alla hade egen kanot. Kanoterna tillverkades av bark från det städsegröna guindotträdet. En kanot höll i ett år, sedan fick man bygga en ny. Kvinnorna paddlade och styrde medan männen stod i fören med spjut beredda att spetsa fisk eller i bästa fall en havsutter. Barnen satt i mitten av kanoten där också den lilla elden brann. Även kvinnorna blev mycket muskulösa som en följd av arbetet med paddeln.

Yahganer var inte krigiska av sej men, heter det, grälsjuka, och det var ofta gruff och bråk mellan familjerna, kanske efter

skvaller eller stölder, och det kunde fortsätta med stenkastning eller brottningsuppgörelser.

Säl eller sjölejon var deras traditionellt viktigaste jaktbyte, både för födan och för fettets och pälsens skull. Men under 1800-talet hade européernas säljakt i Sydatlanten decimerat bestånden. För yahganfolket var detta en svår försämring av livsvillkoren och hälsan. Musslor och fisk blev allt mer basen i deras föda men det kunde även vara fågel på menyn. På de branta klipporna vid kanalen höll tusentals skarvar till och i skydd av nattens mörker klättrade unga män ända in i de sovande kolonierna. Tyst och skickligt nackade de fågel efter fågel.

Yahganfolket hade haft kontakt med civilisationen före missionens ankomst. Eller kanske ska man uttrycka det tvärtom. Sjöfarare hade till och från passerat mellan öarna och runt Kap Horn och varit i land. När Francis Drake i augusti 1578 var i farvattnen noterade hans skeppspräst att här levde ”ett vackert och harmlöst folk vars kanoter var så välproportionerade att vilken prins som helst hade blivit förtjust”.

1830 seglade brittiska kungliga flottans HMS Beagle i de sydliga haven för att kartlägga Patagoniens kuster och övärlden. Befälhavaren Robert FitzRoy lyckades med list lura ombord fyra eldsländare och tog dem med till England. En av dem döpte man ombord till Jemmy Button. I England kläddes han och de andra upp och fick gå i privatskola och lära sej språk och seder. De fick audiens hos kung William och drottning Adelaide som var nyfikna på folket från världens ände.

1832 återvände FitzRoy med Beagle mot Sydatlanten. Förutom tre fuegianer (en av dem hade dött i smittkoppor i England) hade han en naturvetare ombord som så småningom skulle bli världsberömd – George Darwin. När de nådde Eldslandet sattes

Jemmy och hans kamrater i land och återgick – till FitzRoys och Darwins stora besvikelse – nästan genast till sin ursprungliga klädbefriade livsstil.

**Jemmy Button
tecknad 1831**

Jemmy Button dyker upp en gång till i historien. 1869 har anglikanerna byggt en första kyrka på Eldslandet, vid Wulaia på Navarinoön. Yahganerna på ön tyckte inte om intrång-
et och en novembermorgon överföll de kyrkan just som gudstjänsten hade inletts. Åtta kristna stenades eller slogs ihjäl, bara skeppskocken som var kvar på fartyget ute i sundet klarade livhanken och förklarade efteråt att det var Jemmy som varit ledande vid överfallet.

Yahgan var inte det enda ursprungsfolket på Eldslandet och i övärlden. Längre västerut fanns deras släktingar alacaluf som också förde nomadliv i kanoter. I inlandet, i fjällsidornas skogar, vid de glittrande sjöarna och på slätterna mot Magellansundet höll onafolket till och jagade guanacor, en slankare släkting till laman längre norrut i Sydamerika. De åt köttet och klädde sej och sina tält i skinnen. De var släkt med aonikenk, indianerna på Patagoniens fastland som hade samma jaktvanor. Ännu en liten folkspilla, auch, levde vid stranden längst österut på Isla Grande.

1886 hade de argentinska myndigheterna etablerat sej vid sidan av anglikanerna i Ushuaia. Samtidigt fattade Thomas Bridges ett beslut. Han sa upp sej hos missionen och blev argentinsk medborgare, ansökte om land och tilldelades ett område om tjugotusen hektar österut vid en vik i Beaglekanalen. Hit flyttade familjen och började bygga upp estancian som fick namnet Harberton efter Mary Anns engelska hemby. Förutom Thomas och Mary Ann

Ovan: Yahgankvinnor fotograferade av en fransk vetenskaplig expedition till Eldslandet 1882-83. Nedan: En onafamilj, tre män, tre kvinnor och två barn.

Bilderna ur Uttermost Part of the Earth.

fanns nu sex barn i familjen, tre flickor och tre pojkar. Bröderna Despard, Lucas och William och systrarna Bertha och Alice blev den första generationen infödda eldsländare av europeisk härkomst. Den äldsta dottern Mary hade fötts under uppehållet på Falklandsöarna.

Estancian växte. Husen byggdes av prefabricerade element som fraktats med båt från England. Ytterväggar och tak var av korrugerad plåt som stod emot väder och vind. Över havet, från Falklandsöarna, kom också de får som skulle vandra på de vidsträckta markerna.

Vid Harberton hade sedan gammalt yahganer en boplat. Hit kom också familjer från onafolket. När syskonen Bridges fick lekkamrater så var det barn från yahgan- och onafamiljer, och de lärde sej språk, seder och vardagsliv tillsammans. Familjen kom att bli indianfolkens välgörare till skillnad från många andra vita kolonister som jagade guld och lättförtjanta rikedomar. Harberton blev en tillflyktsort, en asyl mot aggressiva nybyggare både från Argentina och Europa som såg ursprungsfolken mest som ett hinder på vägen.

Thomas Bridges arbetade jämt. Han döpte och gick på sjukbesök, talade grälände äkta makar till rätta, hjälpte barn som blivit föräldralösa till en ny familj, var ute på sjön, gjorde affärer med ulluppköpare, talade med den argentinska administrationen om rätts- eller hälsoläget för ursprungsfolken; han tog emot besökare, vetenskapsmän, sjöfarare som förrrat sej liksom forna kollegor inom missionen. Men så fort han hade en stund över var han tillsammans med sina vänner bland yahgan för att genom samtal lära sej mer av deras språk.

Han hade börjat på ett lexikon; han fick själv utforma skriftspråk och fonetiska hänvisningar. Det gick långsamt och ju mer

han lärde sej desto tydligare var det att språket som först kunde tyckas torftigt i själva verket var ovanligt rikt med många precisa uttryck och synonymer till exempel för känslor vanligen hämtade från naturen, från sjön och himlen och årstidernas växlingar. Några exempel: för "snöglopp" använde de samma ord som för "fiskfjäll", "hicka" hette som "en härva träd som spärrar vägen" och "älderdom" uttrycktes med samma ord som "skrynkligt skinn" men kunde också betyda "musslor utanför musselsäsongen". En "fattig människa" beskrevs som "bara kroppen" – "api tupon". De hade förstås fem ord för "snö" och ännu fler för "strand" beroende på årstid och omständigheter.

Att teckna ned yahganspråket fonetiskt var en enorm utmaning. Det innehöll ljudbildningar som inte motsvarades av traditionella fonetiska tecken. Det gick inte heller för Bridges att få sina yahganer att ljuda fram orden bokstav för bokstav eftersom de inte hade någon uppfattning om att ett ord kunde ha olika beståndsdelar. Och det gick inte att få dem att tala långsamt. Thomas Bridges berättade själv:

"Ofta fick jag be indianerna upprepa ordet om och om igen ända tills jag skämdes och de sa att de trodde jag var döv. För det var omöjligt för mig att bli säker på om jag hade uppfattat korrekt, och när jag väl skrivit ned det var de missnöjda med mitt uttal och därmed även med hur jag hade stavat ordet."

Varken yahgan- eller onafolket hade föreställningar om ett liv efter detta. Det var naturligtvis ett problem för en kristen man med ambitionen att föra så många omvända själar som möjligt från Eldslandet till paradiset. För trots att språken var rika på ljud och ord så fanns det lite som var användbart för att undervisa om en själarnas frälsning. Thomas Bridges var därför en försiktig förkunnare och missionen fick sitt mesta uttryck i praktisk hjälp, sjukvård och utbildning i jordbruk och hantverk.

Men även om inte eldsländarna väntade sej något efter döden så var deras liv inte utan andliga dimensioner. Yahganerna fruktade hemska människoliknande väsen från skogarna och ett människoslukande odjur som höll till i djupa vatten. När någon i stammen hade drunknat kunde de efterlevande få möta den avlidnes ande på stranden. I onafolkets värld fanns berg som var bebodda av andar som kunde bli förtretade och ställa till med besvärligheter, oväder till exempel, om man gjorde dem förnär. De hade också en uppsättning goda och onda figurer från andevärlden som kunde dyka upp i rituella sammanhang. Båda folken hade en uppfattning om att det funnits en forntid då det var kvinnorna som styrde världen men att en stor omvälvning av världsalltet hade styrt om det till nuvarande patriarkala ordning. Solen och månen spelade betydelsefulla roller i mytologin.

Thomas Bridges ansträngde sej ivrigt med lexikonet. Innerst inne hade han inte gett upp hoppet om att någon gång kunna föra ett samtal om Jesus med en yahgan. Han satt till långt in på nätterna med bläck, stälpenna och skrivark och noterade ord och uttalsanvisningar. Till slut hade han samlat över trettioåtta tusen ord och uttryck.

Men hälsan var klen och han sparade aldrig sina krafter. Han plågades länge av magsmärtor och reste så småningom till England för vård. Det var cancer, men det visste man inte så mycket om då. Han återvände till Eldslandet, arbetade vidare, brann för sitt värv, sitt Harberton och sitt lexikon. Under en resa norrut längs kusten blev han allvarligt sjuk. Han nådde Buenos Aires, lades in på sjukhus och dog den 15 juli 1898 bara femtiofem år gammal.

Lexikonet kom inte att ges ut förrän långt efter Thomas Bridges död. Men då fanns ingen kvar att prata med. Yahganfolket var borta. Mässlingen, tuberkulos och alkohol var de tre huvud-

orsakerna, alla importerade av européerna. På Darwins tid hade de varit omkring tretusen. 1884 då Argentina tog kontroll över Ushuaia hade antalet yaghaner varit knappt ett tusental. Samma år svepte en mässlingsepidemi fram bland dem och många hundra avled i den för dem helt okända sjukdomen. 1908 var de etthundrasjuttio och 1932 fanns fyrtiotre kvar inklusive några med delvis europeiskt blod i ådrorna, heter det i Lucas Bridges biografi. De talade spanska och hade alla förlorat sitt gamla språk.

Thomas Bridges ligger begravd på den engelska kyrkogården, Cementario británico, i Buenos Aires. Den ligger i Chacarita, i anslutning till stadens stora kyrkogård. Buss 93 går dit. På en rosig plåtkarta innanför entrén hittar vi kvarter nummer sexton där, enligt uppgift, alla briter ska ligga. Vi går i en halvtimme och letar bland kvarteren. Det är en strålande eftermiddag, tjugofem grader varmt, klarblå himmel och grönskan går mot sensommarfärger. Vi är nästan ensamma på den vidsträckta lite dammiga kyrkogården. På många av gravstenarna finns förutom namnen även små inramade bilder på de avlidna. Det ger en personlig touch åt den annars så väldiga och anonyma platsen. Den brittiska kyrkogården som vi till slut lokaliserar ligger avskild med en mur och med ingång från ett helt annat håll. På vägen passerar vi den tyska. Från början låg engelsmän och tyskar utan avgränsning mellan nationaliteterna men under andra världskriget förbistrades relationerna och en hög mur restes mellan de båda gravplatserna.

Framme vid Cementario británico får vi anvisningar om nummer på kvarter och gång. Det är verkligen inte bara engelsmän i gravarna här. Många nationaliteter samsas – det finns gravstenar med text i armenisk och georgisk skrift, här ligger ryssar, ukrainare, judar och danskar, ja vi ser även några svenska namn. Till

slut är vi framme vid den rätta stenen, ljusgrå meterhög med svart skrift; framför stenen en liten rektangel med frodigt grönt gräs. Texten lyder:

"In loving memory of Rev. Thomas Bridges of Tierra del Fuego who fell asleep in Jesus July 15th 1898 – aged 55 years. The Lord reigneth. It is the Lord. Let him do as seemeth him good".

I graven ligger också sonen Lucas som dog i Buenos Aires 1949, 75 år gammal. Om Lucas heter det: *"Pioneer and author, friend and protector of now vanished indian tribes with whom he lived and worked."*

(Mary Ann däremot, hon som en gång följt Thomas till världens ände, bröt till slut sitt löfte att aldrig mer färdas med båt och återvände på ålderns höst till England där hon dog 1922.)

Vi tar våra bilder och återvänder mot stan.

Det blev 1900-tal och Harberton växte. Bröderna Bridges skötte får och hästar, byggde stängsel, fiskade och jagade. Till sin hjälp hade de indianer ur onafolket, anställda mot betalning i form av varor och ibland lite pengar. Lucas Bridges kom att stå dem närmast och blev den förste europén att lära sej deras språk.

När några av syskonen Bridges så småningom gifte sej och bildade familj stod det klart att estancian inte var stor nog att leva på för hela släkten. Lösningen blev ännu en farm, den här gången vid Atlantkusten på andra sidan de besvärliga fjäll- och skogsområden som skärmade av kustlandet vid Beaglekanalen. Lucas drev på och 1902 kunde han grunda den nya estancian Viamonte. Men det gällde att kunna ta sej emellan egendomarna. Det var väglöst land och att segla runt Eldslandets östliga uddar ut i Syd-atlanten kunde vara mycket besvärligt. Inte heller fanns någon naturlig hamn på östkusten. Man beslöt därför att bygga en väg.

Lucas och hans vänner bland onafolket högg ned skog och

med stockarna anlades passager över de stridaste floderna. På andra håll lät man stigen gå i flodfårar som ändå var uttorkade långa tider på året. Bygget kunde verka som en övermänsklig uppgift men efter två års slit i skog och berg, drevs ändå de första hästarna och sedan fårhjordarna de omkring etthundratrettio kilometerna på den nyanlagda stigen från Harberton vid kanalen till Viamonte vid Atlanten.

Harberton och Viamonte ägs fortfarande av ättlingar till Thomas Bridges i fjärde, femte och sjätte led.

Det är en av de varmaste dagarna den här sommaren, säger vår guide och berättar om morgnar med snöflingor i regnbyarna och då ingenting torkar under hela dagen. Vi är framme på Harbertons marker och det har kostat sextio pesos per person att komma in på estancian som numera är museum och nationellt minnesmärke.

Husen ligger vid en vik av kanalen och låga kullar skyddar dem från den obevekliga västvind som ständigt blåser här på "the screaming fifties". På andra sidan viken reser sej berget som Bridgesfamiljen döpte till "No top mountain". Visst, det är tillplattat där spetsen skulle ha funnits. På stranden ligger mörka bitar av drivved och ute i sundet reser sej den lilla Gable Island där familjen lät de första fåren gå iland och beta och föröka sej. Ännu längre bort finns Isla Picton som närapå blev orsak till krig mellan Argentina och Chile så sent som 1978. (Påven medlade och ön hamnade till slut hos chilenaerna.)

En sluttning med friskt grönt gräs och blommande tusenskönor leder ned till gården. Husen är vitmålade med fönster inramade i grönt. Taken röda. En buske med stora gula rosor blommar intill huvudhusets skyddade norrvägg. Vi vandrar runt med guiden Lucas (som trots namnet inte är släkt med Bridges).

Vi ser köksträdgården och lupiner i en färgprakt som aldrig annars. I ett båtskulj ligger brödernas smäckra snabbseglare "Amalia" bevarad åt eftervärlden.

I en byggnad intill klippte man fåren med stora mekaniska rakapparater som drevs centralt med hjälp av remmar spända under taket. Ullen hivades upp på vinden där kvinnor satt och sorterade efter kvalitet. Sedan pressades den till balar, buntades ihop och skeppades iväg via Ushuaia.

Det sena 1800-talets boom för fårfarmarna i Patagonien och på Eldlandet handlade om billig arbetskraft. Indianerna eller fattiga lantarbetare från de tätbefolkade dalgångarna i Chile kostade inte mycket och ullén härifrån var billigare än konkurrenternas på världsmarknaden. Familjen Bridges farm var förstås inget undantag, men till skillnad från de flesta andra tog familjen ett ansvar för sina indianska arbetare och bekymrade sej över vad som skulle hända med de små folkspillrorna när de vita helt tagit över på Eldlandet.

Det betar inte längre några får på Harbertons marker. Vintern

Huvudbyggnaden på Harberton med väggar och tak i korrugerad plåt, vackert i vitt med gröna ramar runt fönstren och en lummig trädgård på den skyddade norrsidan.

1998 föll det tre meter snö på kort tid och begravde fåren som svalt ihjäl eller kvävdes. Tusentals får, tre fjärdedelar av estancias alla djur, låg döda när våren kom. Man beslöt då att sluta med farmen och inrikta sej på museet och turismen. Det finns ett rum för övernattnig och den som frågar om lov kan få slå upp tältet på markerna. Nu är det den fjärde generationen av familjen som bor på gården. Tommy Goodall, 80 år, är barnbarnsbarn till Thomas Bridges. Tillsammans med frun Natalie, USA-född biolog, dotter och barnbarn håller han Harberton vid liv.

På kullen ovanför gården ligger familjens privata kyrkogård. Här har William, Thomas Bridges yngste son - som blev den av syskonen som stannade livet ut på Harberton - och hans familj sina gravar. Här ligger också flera av familjens medarbetare på gården, onafolk men begravda under sina "kristna namn".

Vi går vidare på en liten naturstig med träd och buskar typiska för naturen på Tierra del Fuego. Vi ser ñire och lenga, träden vars lövverk framåt mars ska lysa rött i alla nyanser, blodrött, orange, vinrött, och få naturen att flamma upp under några veckor och Eldslandet att på nytt göra skäl för namnet. Den vackraste tiden på året, säger Lucas.

Mellan buskarna hittar vi två kupiga hyddor, inte ens metern i takhöjd, täckta med brunaktig torv. Öppningarna är vända åt öster så att inte den eviga västvinden ska tränga in. De är åter-skapade på en boplatz för yahganfamiljer som tidvis bodde här. Lucas visar på marken. Han skrapar undan lite jord och där ligger skärvorna av musselskal. Hyddorna ligger i själva verket på låga upphöjningar märker vi, kullar som bildats av skalen. Hit bar familjerna musslorna som de samlat på stranden och från kanoten, här satt de på huk, öppnade musslorna, åt och slängde skalen genom hyddöppningen. En sista hälsning från ett utdött släkte - högarna med musselskal, ännu svagt skimrande i vitt och blått.

Ännu en bit bort från gården ligger ett museum och forskningscentrum om fåglar och havsdjur i de sydliga haven. Det är frun på gården, biologen och forskaren Natalie Goodall som driver detta. Vi tittar in och en ung kvinnlig guide lotsar oss genom ett besynnerligt nekropolis, ett hus fullt av skelett av delfiner, tumlare och små och stora valar. Det är sydatlantiska vitsidingar, comersondelfiner och späckhuggare. Vi får en rundvandring i verkstan också där skelettdelar i tusental samlats i lådor märkta med vetenskapliga data. I ett angränsande hus pågår förvandlingen från döda djur till skelett. Utanför dörren sysslar några anställda med att putsa bort överflödiga rester på ett valkranium. Inne i byggnaden får vi kika ner i ett stort kar där ett tjugotal comersondelfiner står packade sida vid sida i brungrumlig vätska och stirrar tomt ut i luften i väntan på att befrias från skinn, fett och muskulatur. I en tunna pågår en liknande process med några sjölejonungar. Vår guide brinner för vetenskapen men vi avböjer ändå erbjudandet om en närmare titt.

Vi återvänder till Ushuaia på den gropiga vägen.

Yahgan var borta, både som folk och språk, men de andra av Eldslandets ursprungsinvånare då, vad hände med dem?

Onafolket hade med åren blivit familjen Bridges närmaste både som anställda och som vänner på Harberton- och Viarmonteestanciorna. Precis som yahganer levde de i familjer, och ett par familjer kunde bilda en grupp som höll samman och var nomader inom ett begränsat område. Men på de flesta andra sätt var de raka motsatsen till yahganerna. De levde i skogen, de jagade och åt kött, guanacon var deras främsta bytesdjur. De var långa, männen kunde bli en och åttio, och raka i ryggen. Och de var ordentligt påklädda i mantlar av guanacohudar. De var också betydligt mer krigiska än yahganerna och grupper och familjer

attackerade och dödade varandra. Sådana vendettor kunde bli följden efter intrång på jaktmarkerna eller om en grupp försökte röva bort den andra gruppens kvinnor. Varje attack ledde ofelbart till hämnd och så kunde fientligheterna hålla på. Till skillnad från yahganer hade de inte drabbats lika svårt av mässlingen och andra epidemier och inte på samma sätt decimerats i antal.

Men deras livsstil förde dem snabbt i konflikt med de vita fårfarmare som mutat in stora landområden på Eldslandet. Onafamiljerna brydde sej inte om gränser och stängsel, de jagade där de hade brukat jaga och när det inte fanns nog med guanacor så kunde ett och annat får få sätta livet till. När de vita inkräktarna slog tillbaka var det med skjutvapen. Skottpengar på döda indianer lockade prisjägare, men ona gav igen, med pil och båge eller med gevär som man kommit över från nybyggarna. Vad man idag skulle ha kallat ett lågintensivt krig hade blossat upp. Att familjen Bridges gjorde allt för att skydda sina medarbetare kunde inte ändra historiens förlopp.

Det var inte bara fåren och farmarna som skulle bli onafolkets öde. Under 1890-talet drabbades Eldslandet av en guldrush. Precis som i Australien och Kalifornien strömmade människor – män – till från hela världen för att leta efter rikedomar.

1884 hittades spår av guld i leran längs Beaglekanalens kuster och året efter guldsand på den argentinska östra kusten av Isla Grande. Det var då som en senare både ryktbar och beryktad gestalt gjorde entré på den eldsländska scenen. Han hette Julio Popper, rumänsk ingenjör från Bukarest som hade lockats till Sydamerika för de ädla metallernas skull. I det Buenos Aires han anlände till 1885 surrade ryktena om guldfynden längst ned i söder. Nybildade bolag tävlade om fyndigheter och inmutningar. Popper fick i uppdrag att utrusta en guldgrävarexpedition och

värvade folk, främst immigranter från Balkanländerna.

”Popperexpeditionen” var utrustad efter militära mått och de arton männen var alla beväpnade. Popper bestämde allt. På kort tid fann man stora mängder guld och hans företag, *Compania Anónima de Lavaderos de Oro del Sud* – ”Södra Guldvaskarbollaget” – vaskade guld även på Buenos Aires-börsen.

Popper satte upp en privatarmé. Han var hänsynslös mot konkurrenter och andra guldgrävare som kom i vägen. Han ville även ta kontroll över Eldslandets handel och började ge ut egna sedlar och mynt. När den argentinska peson kraschade under en ekonomisk kris 1890 så var det Poppers pengar som blev gångbara i hela Patagonien.

Immigranter och äventyrare hade de här åren strömmat in från Europa och Nordamerika. Punta Arenas blev centrum för guldrushen. Genom den sömniga huvudorten för chilenska Tierra del Fuego med träkäkar och dammiga gator blåste nu fläktar av kosmopolitisk metropol. 1887 fick stan regelbunden ångbåtsförbindelse med städerna norrut på den chilenska kusten. Industrialisering kom igång med kolbrytning och sågverk.

Också familjen Bridges var med på guldtåget. 1890 hade Lucas Bridges funnit svart sand på en lerig strand öster om Harberton. Snabbt befolkades trakten med guldvaskare. Den dyrbara leran vaskades noga, håligheter i klipporna rensades med tesked och fickkniv; hela tiden stördes arbetet av det eviga tidvattnet som sköljde in och la stränderna under vatten och rörde om på nytt i lera och sand. Det var svåråtkomliga platser som man måste ta sej till sjövägen och ofta slogs båtarna sönder när det oberäkneliga vådret plötsligt slog om.

Familjen på Harberton tjänade bra men inte på att vaska guld. I stället sålde man kött till guldgrävarna. Dessa kom från Kroatien och Dalmatien och var vana vid Medelhavsdiet med toma-

ter, oliver och vin. Här fick de leva på saltad och torkad fisk och många fick skörbjugg. Biffarna var eftertraktade. Men Thomas Bridges hade en gammaldags syn på affärer och ville inte tjäna pengar på andras nöd. Så priserna hölls nere, vilket sonen Lucas beklagar i biografen. Kulmen på guldrushen nåddes 1893 då cirka åttahundra vaskade längs kanalens stränder.

Men de som gav sej inåt land i det bergiga och skogiga Isla Grande och följde floderna till källor och glaciärer kom tillbaka besvikna. Guldfyndigheterna fanns vid flodmynningarna, inte längre upp. Troligen hade guldet från början funnits i sand och lera infruset i den is som täckt södra Sydamerika många tusen år tidigare. Sanden och leran följde med när isen smälte eller kalvade i stora isblock som bröts sönder och strömmade med smältvattnet ned i havet.

Guldrushen klingade långsamt av och 1910 var allt slut. Den bidrog till att Eldlandet befolkades och att en industrialisering kom igång. Men rikedomarna stannade aldrig i regionen och gjorde inte mycket till för den ekonomiska utvecklingen i södra Patagonien. Många av guldgrävarna gjorde verkligen stora tjänster på sina fynd. Lika många var det som spenderade sin nyvunna rikedom på nöjeslivet, det vill säga sprit och dåligheter, i Punta Arenas.

Julio Poppers framfart på Isla Grande ledde till oavbrutna konflikter med ursprungsinvånarna. Privatarmén jagade onamän, kvinnor och barn med gevär och Popper lät fotografera sej med döda indianer. Även andra guldgrävare och prisjägare var efter dem. Det har kallats för folkmord och Popper brukar hållas som ansvarig.

Nu trädde den katolska missionen in. Katolska kyrkan ville inte ge de anglikanska prästerna monopol på att frälsa hedningarna

på Eldslandet. 1893 öppnade den relativt nya Salesianerorden en missionsstation, *Misión Salesiana obra Don Bosco*, nära mynningen av Rio Grande-floden på Atlantkusten. Missionen riktades till ona. Man ville rädda dem från utrotning och förstås även deras själar till odödlighet. Genom att samla dem på missionsstationer och sätta dem i arbete där var de ju inte heller till besvär när nybyggare stakade ut nya inmutningar. Hela onafamiljer sattes på skolbänken och fick lära sej kristendom och europeiska seder. De fick kläder som samlats in i Europa för välgörande ändamål – men som också innehöll allsköns smuts och ohyra och som bidrog till att nya sjukdomar drabbade den redan decimerade skara som ställt sej under missionens beskydd.

Salesianerna öppnade ännu en station på ön Dawson i Chiles sydliga arkipelag. Onafolk ringades in, fångades eller övertalades att flytta dit. Stationerna skulle vi nog idag ha kallat för koncentrationsläger, och inom de snäva gränserna tynade de tidigare så fritt strövande nomaderna bort.

Vid slutet av 90-talet besökte Lucas Bridges Dawsonmissionen och mötte vad han uppskattade till sjuhundra internerade onas. I sin biografi beskriver han hur onakvinnorna hade satts att knyta filter under salesianersystrarnas uppsikt medan männen kapade timmer i sågkvarnen. De hade klätts upp i avdankade solkiga klädesplagg, ofta några storlekar för små. Bland männen träffade han på Hektliohlh, en gammal vän från skogarna ovan Harberton. Lucas Bridges skriver:

"Han tycktes inte ha någonting alls att klaga över hur han behandlades men han var fruktansvärt sorgsen över fångenskapen. Längtansfullt blickade han bort mot de fjärran bergen i sitt hemland och sa:

'Shouwe t-maten ya'. ('Längtan tar livet av mej'.)

Vilket faktiskt blev fallet för han överlevde inte särskilt länge.

Friheten är kär för de vita; för okuvade vandrare från vildmarken är den en fullständig nödvändighet.”

Det saknades inte protester mot behandlingen av ursprungsfolken. Bland dem som uppvaktade regeringarna både i Buenos Aires och Santiago var de svenska resenärerna och vetenskapsmännen Otto Nordenskjöld och Carl Skottsberg, som sett hur utrotning hotade de internerade indianerna. Skottsberg skriver i sin bok *Båtfärder och vildmarksidder*: ”Nu tvinar de bort och dör, infångade med våld eller billiga löften om plats i den speciella himmel som disponeras av den kyrka som tagit hand om dem.”

Trots sina bara drygt hundra år är Ushuaia en stad med historia. I tre museer dokumenteras den utförligt. Först går vi till *Museo de Maquetas Mundo Yámana*, ett litet privatägt museum i en sluttning mot hamnen. Yámana var yahganfolkets beteckning på sej själva och betydde helt enkelt människa. Det var Thomas Bridges som kallade dem yahgans efter namnet på en av deras boplatser. Museet har fyra små rum och visar diaramor eller modeller över boplatser och vardagsliv. Väggarna täcks av texter och kartor och en samling fantastiska foton. Nästan alla bilder som finns av yahganer togs av en fransk vetenskaplig expedition som 1882 kom till Eldlandet för att observera den astronomiska sällsyntheten Venuspassagen. (Vetenskapsmän spred sej vid det här tillfället över hela jordklotet för att ta tid, mäta och även fotografera och fastställa planeternas avstånd inbördes och till solen.) Medan fransmännen väntade på det som skulle ske på himlavalvet passade de på att föreviga den karga naturen och dess exotiska invånare. Det blev bilder av familjer, grupper av män, kvinnor och barn, yahganer i kanoter och sittande på huk framför hyddorna.

Med fasaden mot hamnen ligger *Museo del Fin del Mundo* i en av stadens äldsta bevarade byggnader som tidigare var guvernö-

rens och där provinsadministrationen höll till. Här visas stadens utveckling i foton, målningar, gamla vackra möbler och texter. Runt knuten kan man ströva en stund i guvernörens trädgård men växtligheten är vid vårt besök i tynande.

Nästa stopp är fängelset. Ushuaia blev bara tio år efter att Argentina etablerat sin administration platsen för en fångkoloni. Under nästan femtio år satt såväl politiska fångar som massmördare i fem stora tvåvåningspaviljonger. Som mest kunde sexhundra fångar vara inlåsta här. Till de berömda räknas anarkisten Simón Radowitsky som 1909 sprängde polischefen i Buenos Aires i luften. Rymningar från fängelset var inte ovanliga men de som försökte kom sällan långt. Avståndet till Buenos Aires är cirka trehundra femtio mil och det mesta genom ödemarker.

1947 stängdes fängelset av president Juan Perón och idag är det stadens museum. Tonvikten ligger visserligen på stadshistoria men här finns också en avdelning med utsökta skeppsmodeller av fartyg som haft betydelse vid upptäcktsresor och kartläggningar av haven och kusterna i syd som Magellans "Trinidad", FitzRoys och Darwins "Beagle" och Roald Amundsens (först till Sydpolen) "Fram".

Antarktisforskningen har en egen avdelning och där träffar vi helt oväntat på en liten avdelning med svenskkoppling. Det handlar om den forskningsresa till iskontinenten som leddes av geologen och professorn Otto Nordenskjöld åren 1901-02. Det var Sveriges första Antarktisexpedition som fick ett dramatiskt men till slut lyckligt förlopp sedan svenskarna tvingats till två övervintringar på isen. Ushuaiamuseet visar upp ett stort antal föremål från Nordenskjölds fartyg och läger. Det är tallrikar, muggar och bestick, verktyg och instrument som illustrerar historien om de ofrivilliga vintrarna i Antarktis. (Läs mer om detta i kapitlet *De svenska upptäckarna*.)

När vi kommer från museerna hamnar vi mitt i karnevalen. Det är februari och i morgon börjar fastan. På avenyn som löper längs hamnen har skolungdomar ställt upp i grupper. De har brokiga uniformer och musikinstrument, mest trummor. Vi väntar på paraden och det gör även ett hundratal andra längs avenyn men inget händer utöver det taktfasta dunderandet från trummorna. Ännu i flera timmar efteråt dånar trummorna över stan.

Eldslandet, den argentinska provinsen Tierra del Fuego, är ingen avfolkningsbygd. Tvärtom växer välståndet här och i den argentinska inkomstligan ligger de genomsnittliga Tierra del Fuego-borna på tredje plats. Befolkningen är förhållandevis ung och många har flyttat in norrifrån. Utbildningsnivån är högre liksom kvaliteten på hälso- och sjukvård. Barnadödligheten är lägst i Argentina. Förutom sina naturrikedomar har provinsen i decennier varit gynnad av subventioner från centralregeringen i Buenos Aires; till exempel är bensin billigare än på andra håll i landet. Mycket görs för att uppmuntra lokal industri och locka utländska investerare. Som koreanska Samsung som har etablerat en fabrik för hd-tv och mobiltelefon teknik i Rio Grande, som vuxit ut till öns största stad.

Den argentinska delen av Eldslandet som utgörs av den östra halvan av ön Isla Grande har cirka etthundratrettio tusen invånare. Den chilenska delen, som också omfattar andra öar och en bit av fastlandet, har ungefär lika många. Idag är det ingen som letar efter guld men väl andra resurser ur jordens innandöme. Nickande pumpar på land och plattformar till sjöss vittnar om att olja och gas blivit en allt viktigare del av ekonomin. Fårskötseln och ullproduktionen är fortfarande en väsentlig näring men har minskat i betydelse. Turismen däremot är en snabbväxare; scenarierna, vildmarken och Antarktisresorna lockar äventyrsturister till Fin del Mundo – till Världens ände.

Bussen från Ushuaia till Rio Gallegos i Patagonien går klockan fem på morgonen. Det finns bara en avgång om dagen och den går just i vargtimmen. Vi huttrar på hamnplanen medan bussen låter vänta på sej. Men så får vi våra platser på övervåningen och bussen rullar iväg. Under utfärden från staden är det fortfarande mörkt och Beaglekanalens vatten kan bara anas medan bussen klättrar uppför sluttningarna. Jag vill fotografera insjön Lago Fagnano, stor som Vättern och ursprungligen en igengrundad havsvik som får sitt vatten från glaciärerna i bergen som skiljer sjön från Beaglekanalen. Jag hoppas på gryningen och vägrar dra gardinen för sidorutan. Efter en timme har det ljusnat så att fjälltopparnas eviga snö skimrar rosa av den annalkande solen. När ljuset kommer står landskapet fram i all sin vilda skönhet. Färden slingrar uppåt och efter ett bergspass öppnar sej horisonten. I fjärran glänser en knallblå flik av sjön.

Efter tre timmar blir det rast på busstationen i Rio Grande och en chans till kaffe. Sedan går färden vidare, nu över slättlandet.

Framför oss i bussen har sex unga från USA stängt omvärlden ute med hjälp av gardinerna. Hela resan ser de filmer på sina surfplattor medan det utanför fönstren passerar flyende guanacoflockar, strutsar, saltsjöar, vita estancier, enorma fårhjordar, en och annan patagonisk gräräv och små märkliga bosättningar av plåthus inte större än friggebodar långt borta på fälten.

Så är vi framme vid sundet, Magellans sund! Vattnet är grönt och det går vita gäss men vinden kommer från väster och det är bra. Sjön blir grövre när vågorna rullar in från Atlanten och då kan det hända att färjan får stanna i land. Den stora öppna bilfärjan, som ser ut som en förvuxen blåvit variant av svenska vägverkets gula, har just lagt till. Det är ingen riktig hamn som vi kommit till. Färjan angör direkt den långgrunda stranden och sen får bussar och bilar ta sej av och på via en flyttbar ramp.

Det ser lite riskabelt ut. Ombord har vi sällskap av två stora fårtransporter. Djuren blickar milt mellan spjälorna och har inte en aning om att de är ute på den sista färden. Vi från bussen slussas in i ett trångt passagerarutrymme. Här finns inte en chans att hänga vid relingen. Jag får nöja mej med att fotografera genom ett flammigt fönster.

Överfarten tar en halvtimme. Atlanten om styrbord. Sundet fräser grönt och skummigt. Mot Patagonien och fast mark under fötterna!

Sundet är lugnt idag

***) FOTNOTER**

Klimatet:

Det blåser nästan jämt

I Ushuaia på femtiofjärde sydliga breddgraden är medeltemperaturen i januari 9,1 grader Celsius. I juli som är kallast är medeltemperaturen +1. Högsta sommartemperaturen hittills, 29,4 grader uppmättes 1992 och kallaste vintern samma år då kvicksilvret sjönk till -21,1. Årsnederbörden, regn och snö, är i medeltal 530 millimeter.

Det blåser nästan jämt, oftast från sydväst, och medelvindhastighet är mellan fem och sex meter/sekund. Högsta uppmätta vind är 44,8 meter/sekund, en bra bit mer än vad som krävs för att kallas orkan. Ännu hårdare vindar blåser på norra delen av Isla Grande där det inte finns någon skyddande bergskedja.

Vattnet i Beaglekanalen är ungefär lika varmt (eller kallt) sommar som vinter, 7,5 respektive 5,1 grader i medeltemperatur.

Eldslandet är inte ett midnattssolens land

För att se midnattssol på sommaren får man resa en bra bit in i Antarktis. I Ushuaia är det sjutton timmar mellan solens upp- och nedgång i december och januari. På vintern är det ljust i sju timmar men ingen direkt sol eftersom den inte orkar upp över den höga bergskedjan norr om staden.

Thomas hittades på en bro

Enligt den obekräftade historien ska Thomas Bridges fosterfar George Despard ha hittat honom som liten övergiven på en bro i Bristol. Därav "Bridges".

Harberton kan besökas med bil, buss och båt

Det går att besöka estancian från oktober till april. Det går buss- och båtutflykter från Ushuaia. Vägen

Ett vindpinat lengaträd

över land är 85 kilometer och tar cirka en och en halv timme att köra. Inträdet är 60 pesos (2013).

FitzRoy på HMS Beagle utforskade kanalen

Beaglekanalen, The Beagle Channel eller Canal Beagle, har fått sitt namn efter HMS Beagle som 1826-30 utforskade södra Patagoniens kustområden. Under resan begick kaptenen ombord, Pringle Stokes, självmord. Befälet övertogs av Robert FitzRoy som senare tog Beagle ut på Sydamerikaseglingen 1831-36 med en passagerare ombord som skulle bli berömd, Charles Darwin. Kanalen är en trång passage från Atlanten till Stilla havet och går mellan Eldslandets Isla Grande och öarna söder därom. Den är tjugofyra mil lång och fem kilometer bred där den är som smalast.

Miljoner djur slaktades

Redan 1821 skrev den ryske sjöofficeren och världsomsegelaren Fabian von Bellinghausen efter ett besök på Sydshetlandsöarna, att säljägare där hade slaktat åtminstone 80 000 sjölejon och sjöelefanter. Han bedömde att tre miljoner djur dödats under en intensiv jaktperiod om sju år.

Alacaluf överlevde men tappade språket

Alacaluf, det andra kanotfolket som levde på Eldslandets Stillahavssida och i den chilenska arkipelagen,

trängdes även de undan efter konfrontation med nybyggarna. Några spridda grupper har funnits kvar till våra dagar men har tappat sitt språk. Deras ättlingar har också blandats upp med inflyttade nybyggare.

Två män ur onafolket

maskerade och målade för en initieringsritual. Bilden togs av Martin Guisinde, österrikisk etnograf som verkade som missionär i Sydamerika under åren 1918-24. I tjugotvå månader vistades han på Eldslandet nära onafolket och tilläts vara med och fotografera under deras rituella ceremonier. Guisinde som blev museichef i Santiago, Chile, skrev sedan en bok, "Die Feuerland-Indianer".

Ett lexikon på drift

Thomas Bridges lexikon fick en egen dramatisk historia. Det skulle ta ett halvt sekel innan det publicerats och nått sin slutstation på British library. Det hade inte varit enkelt att hitta en utgivare av lexikonet. Men på nyårsafton 1898 gick det lilla fartyget "SS Belgica" på grund i sundet utanför Harberton. Ombord fanns en elegant amerikan, kirurg och antropolog vid namn Frederick A Cook. I USA, sa Cook, fanns möjligheter, ett vetenskapligt sällskap var specialiserat på de amerikanska ursprungsfolkens språk så de ovanliga fonetiska tecknen skulle inte bli något problem. Det blev Cook som så småningom fick ta med sej lexikonet – och under många år hördes han inte av. Cook framstår i efterhand som en något opålitlig äventyrare. Han påstod att han bestigit 6 194 meter höga Mount McKinley, Nordamerikas högsta berg och senare att han varit först till Nordpolen. Ingetdera var sant.

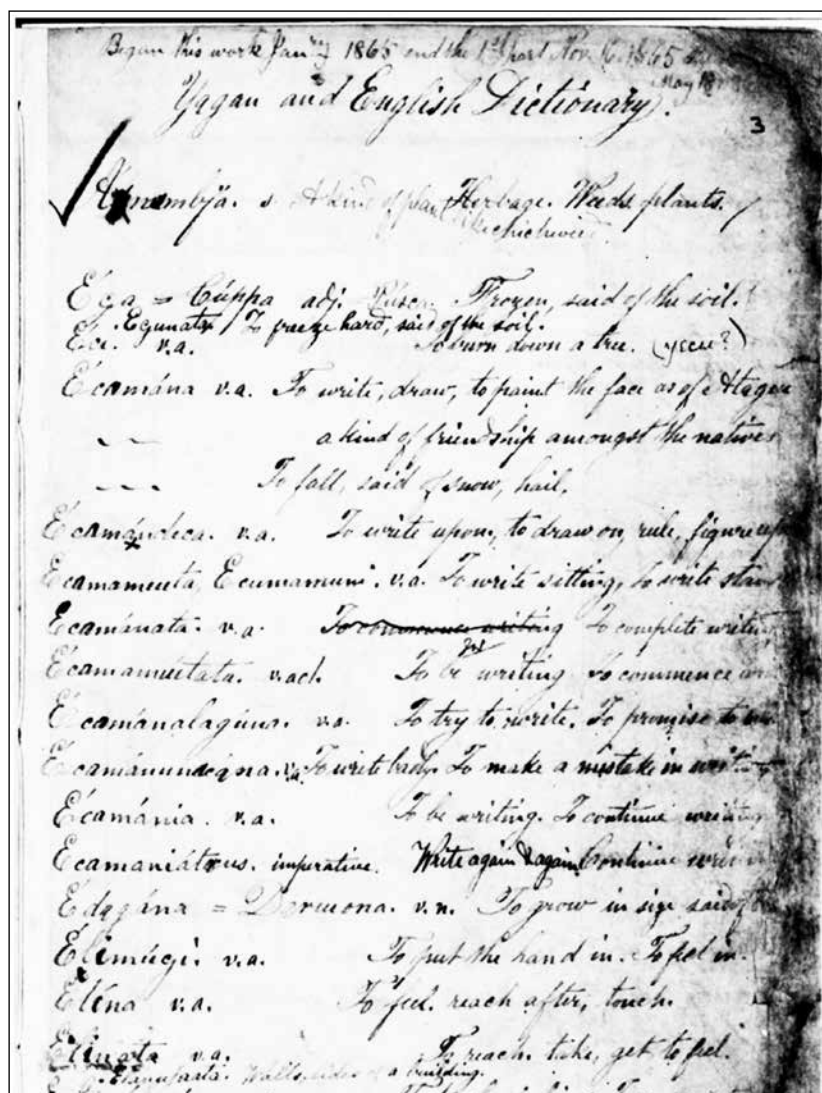
Tolv år efter att manuskriptet lämnat Eldlandet nåddes bröderna Bridges av nyheten att lexikonet nu skulle tryckas i Bryssel. Och dess författare var ingen mindre än "Frederick A. Cook – Dr. of Anthropology". Lucas reste till Bryssel. Jodå, den belgiska regeringen hade skjutit till tjugotvåusen francs för tryckningen av detta Yamana-English Dictionary. I en fotnot på titelbladet stod att en pastor Thomas Bridges hade varit behjälplig med insamlandet av orden. Dr Cooks rykte i den vetenskapliga världen var dock ifrågasatt – och det uppstod

inga svårigheter när Lucas Bridges hävdade familjens rätt. Författarnamnet ändrades och upphovsmannen fick hela äran. Nu återstod bara lite transkribering; utgivningen planerades av den kungliga akademien till 1914.

Men den hösten välldes tyska arméer in över Belgien. De kungliga vetenskaparna skingrades och lexikonet var åter borta. 1929 dök det upp igen. En professor i den tyska staden Münster kunde i ett brev till familjen Bridges berätta att lexikon och grammatik fanns i hans händer. Vad skulle han göra med det? Familjen beslöt att ordna finansiering på egen hand. Och 1933 trycktes en begränsad upplaga av det unika verket. Det blev bestämt att originalmanuskriptet som fanns kvar hos professorn i Münster skulle skänkas till British Museum. Men innan det hann föras till London bröt nästa storkrig ut och både professorn och lexikonet försvann i kaoset. När kriget var över ledde spåren till Hamburg. Men de allierades bombräder hade raderat ut stora delar av staden. Det troligaste var att manuskriptet blivit till aska i eldstormen.

Men professorn från Münster hade verkligen överlevt kriget, och han hade gömt manuskriptbuntens i ett skaffer i en gård på landet. Där hade den legat tryggt under alla oredans år.

I januari 1946 kom så lexikon och grammatik fram till sitt nya hem, en svagt upplyst monter i ett eget rum på British Museum. Där kunde man

under många år studera och beundra
 manuskriptsidorna fullskrivna med
 Thomas Bridges vackert slängiga
 handstil. Idag finns verket på British
 Library.

Snabbfotad elegant springer ifrån sina fiender

Guanacon är på ett sätt själva bilden för Patagonien, både för att denna lamasläktning förekommer så frekvent över hela området och för att den gett urbefolkningarna såväl mat som kläder, redskap och skydd.

Innan de europeiska erövrarna kom till Sydamerika fanns uppskattningssvis mellan 30 och 50 miljoner djur. Urskillningslös jakt, intensiv fåravel, minskande livsmiljöer gör att man nu är nere i under 600 000, varav 90 procent i Argentina. 1974 markerades guanacon som "sårbar" på Internationella naturvårdsunionens lista över hotade arter men sedan dess har arbetet ökat för att ge arten skyddade områden och en återhämtning har syns.

Darwin beskrev guanacon som "ett elegant djur med lång slank hals och tunna ben". Pälsen är ljus rödbrun, med vit mage och mörkt huvud, långa, spetsiga öron och stora vackra ögon.

De kan springa mycket fort – en nöd-

vändighet för den som lever på den platta och öppna stäppen. Här kan de inte gömma sig utan måste springa ifrån sina fiender, där puman är den främsta.

Djuren är oftast mycket skygga, och när minsta fara tycks hota ger hannen ifrån sig en gäll gnäggning som varningssignal till hjorden.

Darwin förundras också över guanacons (och andra lamadjurs) vana att skapa "latriner", dvs hela gruppen lägger sin spillning i samma hög, och han berättar att han sett en sådan hög med en diameter på 2,5 meter.

Pälsfibern har en diameter på 16-18 mikrometer; den är lika lätt som varm eftersom den är ihålig (till skillnad mot fårets ull). Finaste ullen fanns på de nyfödda, chulengos, eller ofödda guanacougarna. Den var bästa valet när man skulle sy en quillango, ett stort täcke sammanfogat av flera guanacoskinn. Högst fem dagar gamla skulle chulengos vara – sedan ansåg pälsen för sträv.

Sydboken finns i höstfärg och åretruntgrönt

En stor del av Patagoniens skogar utgörs av Nothofagus, sydbok.

Lenga (*N. pumilio*), med raka, släta stammar och den krokiga **ñire** (*N. antarctica*) faller båda sina löv om hösten och får bergsslutningarna att flamma i nyanser från brandgult till djupt vinrött. Bladen är ganska små och blanka, lenga har två lobber mel-

lan varje nerv medan ñire har flera oregelbundna.

Ännu högre växer **coihue** (*N. dom-beyi*) och **guindo** (*N. betuloides*) som står gröna året om med sina sågtandade mörka och blanka blad. Yaghanfolket på Eldlandet använde trädens bark för att göra sina kanoter.

Guanaco – skygg och med åtråvärd päls.

Lenga – Nothofagus pumilio – har små och blanka blad.

Resa med Magellan

Här skulle det ha funnits tusen jungfrur men det enda vi ser är pingviner, ungefär tvåhundra tusen. Detta är Cabo Virgines, udden som markerar inloppet till sundet som är leden mellan Atlanten och Stilla havet. Resan hit från civilisationens utpost Rio Gallegos var tretton mil på en grusväg som liknar tvättbräda. Det tog tid men det var det värt. Hög och ljus himmel över ett djupblått hav. Udden som en skarp klack och mot väster en många kilometer lång strand av sand och grus.

Det var på söndagskvällen den 21 oktober 1520 som Magellans flotta nådde hit. Det fanns vår i den svala brisen och i väster rodnade skyn vackert ovan den enformiga strandlinjen. Några dagar tidigare hade de hållit mätta i land. Nu spanade han ut över det mörka vattnet från sitt flaggskepp "Trinidad" och säkert bad han tyst om att den förbannade gråa kusten skulle öppna sej. De hade letat i månader, snart ett år efter sundet, passagen till österlandets kryddöar. Skeppen hade seglat in i Rio de la Plata men fått vända i besvikelse. De hade sökt i varenda vik, varenda bukt, de hade övervintrat under vidriga förhållanden. Magellan var misstrodd av sina kaptener, baktalad men fruktad. Så mycket stod på spel, han hade lovat kungen att hitta vägen västerut. Att ge upp och vända åter till Spanien som kaptenerna ville var inte att tänka på. De rundade udden. Besked från utkiken: ännu en

kust siktad i söder! Fanns här ett sund ändå? Hoppet tändes. Magellan döpte i tacksamhet – och efter dagen i helgonkalendern – udden till De Tusen Jungfrurna och sundet som kanske fanns här skulle få heta Alla Helgons Sund.

Vi når fyren på toppen av klippan och vandrar runt i torrt gult gräs och spekulerar om historien. Solen är varm men vinden kylig. Fyren restes 1904 och sträcker upp sina 26,35 meter som ett utropstecken på det sydamerikanska fastlandets sydostligaste spets. På andra sidan sundet skymtar Eldslandets Isla Grande som en blå disig strimma. Nere på stranden myllrar pingvinerna, de rör sej i cirkelformade grupper av svarta prickar. Längre bort på stranden börjar Chile men den mörka sanden och de brung gröna taggiga, knappt halvmeter höga buskarna på slätten

Cabo Virgenes med fyren, pingvinerna och sundets blågröna vatten.

ser likadana ut där som här. Precis här låg "Nombre de Jesús", ett första misslyckat försök att skapa en spansk bosättning. Snart fyrahundra års vresiga västvindar har spridit sand över en mänsklig katastrof.

Returen på den gropiga vägen går förbi flockar av guanacor, flyende strutsar och tusentals får i det gula gräset. Till vänster en by, vita hus med röda tak, gröna häckar och gräsmattor. Estancia Condor. Chauffören pekar med tummen: "Benetton". Förutom fåren pumpar klädjätten olja ur åtta källor på udden och svarta pipelines slingrar över slätten.

Udden döptes senare om till Cabo Virgines, alltså jungfrur i obestämt antal. Och sundet fick sin upptäckares namn.

Fernando Magellan har fått äran av den första världsomseglingen. Nu kom han aldrig själv tillbaka till hamnen i Sevilla där han hade seglat ut i augusti 1519 utan dödades i ett slag på en ö i Filippinerna. Men ett av hans fem skepp genomförde seglatsen på jämnt tre år.

Han hette egentligen Fernão de Magalhães och var portugis. Efter att ha visat sin duglighet i de portugisiska expeditionerna till österns kryddöar ville han segla efter eget huvud. Han hade sett en karta över Amerika som visade på en passage, ett sund. Att segla den vägen västerut skulle förkorta restiden till öarna trodde han. Men av kung Manuel fick han kalla handen. Då gick han över gränsen och blev Fernando de Magallanes i tjänst hos kung Carlos den förste av Spanien. De spanska ansträngningarna att nå öarna med de eftertraktade dyrbarheterna hade inte varit framgångsrika. Portugal behärskade och bevakade noga sjövägen längs Afrikas och Indiens kuster för att behålla sitt lönsamma monopol på kryddimport till Europa. Att med spanska skepp segla västerut och dra portugiserna vid näsan? Det kunde vara värt ett försök.